

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ТРАКТУВАННЯ ПОНЯТТЯ ОПТИМАЛЬНОГО ОПОДАТКУВАННЯ

Проаналізовано теоретичні підходи до трактування оптимальності та справедливості оподаткування, систематизовано теорії оптимального оподаткування та на їх основі визначено критерії формування податкового механізму ринкового типу. Встановлено, що систематизація теорій оптимального оподаткування дає змогу обґрунтувати процес вибору тієї чи іншої податкової політики та вивести основні засади побудови податкової системи ринкового типу. Для цього дослідження варто зосередити в напрямі систематизації підходів до оцінювання податкового тягара, аналізу розподілу податкового навантаження та виокремлення основних напрямів реформування вітчизняного податкового механізму.

Ключові слова: нейтральність податків, справедливість оподаткування, ефективність оподаткування, податкова рівновага, оптимальність оподаткування.

Вступ. Податки історично є найдавнішою фінансовою категорією, передумовами виникнення якої вважають розвиток та удосконалення товарно-грошових відносин, дію економічних законів вартісного розподілу і перерозподілу, функціонування держави з притаманною їй низкою соціальних, політичних, економічних, управлінських, оборонних тощо повноважень. Саме податки, як домінуюча форма одержавлення вартості валового внутрішнього продукту (ВВП), виступають основним джерелом фінансового забезпечення вказаних функцій і завдань.

Постановка проблеми. В сучасних умовах розбудови соціально-орієнтованої ринкової економіки сформувалася система податків різної фіскально-економічної спрямованості. В цьому контексті доцільно з'ясувати соціально-економічну природу поняття оптимального оподаткування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед вітчизняних провідних дослідників і фахівців у галузі фіскально-економічної науки назовемо: В. Андрущенка, О. Василика, О. Данілова, В. Завгороднього, А. Крисоватого, М. Кучерявенка, І. Луніну, В. Опаріна, А. Соколовську, В. Суторміну, В. Федосова, О. Чернявського, Л. Шаблисту, С. Юрія. Вагомий внесок у розвиток податкової теорії зробили відомі економісти близького зарубіжжя: А. Бірман, Б. Болдирєв, В. Дадалко, Є. Жуков, В. Кашин, А. Медведєв, Д. Мельник, А. Перов, А. Толкушкін, І. Русакова, М. Ткачук, Л. Дробозіна, М. Романовський, О. Врублевська, Б. Сабанті, Д. Черник і багато інших.

Незважаючи на значну кількість напрацювань у галузі оподаткування, наразі відсутні глибокі комплексні розроблення проблем оптимального оподаткування.

Метою дослідження є систематизація теорій оптимального оподаткування.

Результати дослідження. Першим систематизував податкову теорію А. Сміт. Він розробив і запропонував чотири вихідних засади побудови ефективної системи оподаткування, які були покладені в основу формування податкових систем багатьох країн і залишаються актуальними до сьогодні. Це, зокрема, такі принципи:

- 1) податок має бути точно визначений, а не довільний;

¹ Наук. керівн.: проф. Г.І. Башнянин, д-р екон. наук – Львівська КА

- 2) терміни сплати, спосіб платежу та сума відрахувань повинні бути чіткими та зрозумілими для платника;
- 3) потрібно, щоб кожний податок стягувався в той час або таким способом, який найбільше влаштовує платника;
- 4) перед фінансовим законодавством країни всі повинні бути рівні [4, с. 588-589].

У своїх роботах А. Сміт наголошував, що витрати на утримання податку слід звести до мінімуму: "Кожен податок повинен бути так задуманий і розроблений, щоб він брав і утримував із кишень народу якомога менше понад те, що він приносить скарбниці держави" [4, с. 589]. Виступаючи за формування такої системи оподаткування, яка би сприяла розвитку промисловості і торгівлі, він був противником покарання порушників податкового законодавства. Таким чином, А. Сміт вперше виокремлює проблему пошуку оптимального варіанта оподаткування.

Поглибленим вивченням цього питання займався представник шведської школи К. Віксель. Лейтмотивом його досліджень стала проблема справедливого розподілу податкових надходжень до бюджету, які надалі використовують для фінансування видаткових повноважень держави. Зазначена проблематика істотно ускладнюється наявністю непрямого оподаткування (яке на той час у Швеції за обсягами становило 4/5 всіх податкових надходжень), скорочуючи таким чином обсяги споживання. Поєднавши маржиналістський підхід з теорією добробуту, К. Віксель заперечив "податки на витрати", запропонував дотримання принципу пропорційності в процесі оподаткування – більші податки мають сплачувати ті, у кого найбільші можливості платити. Понад це, податковий тягар має повністю припадати на безпосередніх споживачів державних товарів і послуг, а ті соціальні верстви населення, добробут яких не змінюється внаслідок надання видаткових трансфертів з бюджету, повинні бути звільнені від оподаткування. Внаслідок гармонізується нейтральність податків щодо різних соціальних груп [5, с. 14].

Ідеали добробуту й справедливості оподаткування відстоював у своїх наукових роботах і послідовник К. Вікселя Е. Ліндаль. Останній пішов далі теорії розподілу фіскального тягара відповідно до пропорційно отриманих державних товарів та послуг і характеризував податки як плату за суспільний добробут, величина якої визначає граничну корисність бюджетного фінансування загальнодержавних повноважень і функцій. На чільне місце критеріїв оптимальності податкової політики Е. Ліндаль ставить "підтримання рівноваги між сумою граничних внесків його споживачів і сумою одержаних ними вигод" [5, с. 16].

Виходячи з індивідуальної податкоспроможності, він поділяє всіх платників на групу А і групу Б. Групу А становлять відносно забезпечені, а групу Б – відносно бідні носії фіску. При цьому в середині кожної з груп досягається відносно однаковий рівень цін за суспільні послуги. Питання функціонування двох цін для кожної групи населення в процесі розподілу загальної вартості сукупного обсягу послуг Е. Ліндаль пропонує вирішувати як економічними (щоправда дещо суперечливими), так і політичними методами. Суспільні послуги монополізовані державою як суб'єктом економічних відносин, що зумовлює, на думку вченого, відсутність вільної конкуренції, а рів-

ність між двома групами користувачів суспільних благ досягається шляхом взаємної згоди.

У політичному сенсі проблему податкової рівноваги має вирішувати парламент шляхом прийняття такого бюджетного закону, згідно з яким кожний член суспільства сплачуватиме необхідну суму податку, "відповідно до його оцінки суспільних послуг". З огляду на це чинна шкала оподаткування є наслідком дії тих самих економічних принципів, які формують різні ціни на однакові товари. З іншого боку, вирішальним критерієм фіскально-бюджетної збалансованості виступає розстановка та співвідношення політичних сил у суспільстві. Як наслідок, правляча політична сила отримує додаткові вигоди від держави, а головний тягар "політичних витрат" змушені покрити слабкі партії. Звідси Е. Ліндаль формулює висновок про політичну і соціальну нерівність, зокрема нерівність у розподілі податків через бюджетний механізм. Він не заперечує, що всі партії одержують для себе певні вигоди, а тому політична боротьба навколо вартості суспільних товарів є закономірною і навіть вигідною для всіх, хто сплачує і хто не сплачує податки. Водночас зазначена теза Е. Ліндаля була піддана критиці Б. Селігменом у науковій праці "Основні течії сучасної економічної думки", де заперечено можливість існування такого порядку, за якого окремі особи можуть взагалі не вносити жодних коштів для фінансування урядових послуг [2, с. 398].

Дж. Кейнс був прихильником прогресивного оподаткування. На його погляд, значні заощадження лише перешкоджатимуть зростанню економіки, а, отже, їх потрібно оподатковувати, причому із застосуванням прогресивної шкали ставок. Кейнсіанські узагальнення щодо прогресивності оподаткування співзвучні з відповідними класичними рецептами, однак, на відміну від них, ґрунтуються не так на справедливості розподілу фіскального тягара, як на концепції "граничних заощаджень", "...основний психологічний закон, в існуванні якого ми можемо бути цілком упевнені не тільки з апіорних міркувань, а й на основі детального вивчення минулого досвіду, полягає в тому що люди схильні, як правило, збільшувати своє споживання зі зростанням доходу, але не тією ж мірою, якою зростає дохід" [1, с. 157]. Розглядаючи податки як "вбудовані механізми гнучкості", Дж. Кейнс довів пряму залежність рівня податкових надходжень не лише від диференціації та різних значень податкових ставок, але й від зміни величини доходів, що виступають об'єктом оподаткування (на сьогодні рівень податкової бази є домінантою у визначенні фіскальної достатності та економічної ефективності того чи іншого податкового платежу). Однак, щодо особистого прибуткового податку, істотним є вплив ставок з огляду на значний діапазон прогресії за відносно менших змін обсягів доходів.

Виходячи з цього, обґрунтовано потребу оптимізації рівня оподаткування у приватному секторі. Податкова концепція Дж. Кейнса стала відправним пунктом податкових реформ у багатьох країнах, зокрема знайшла певне застосування і в Україні.

Кейнсіанська теорія оподаткування впливає з умов "попиту", забезпечення інвестицій необхідними заощадженнями, що робить можливим перетворення носіїв фіску у "вбудовані механізми гнучкості" на засадах пропорційного розподілу фіскального тягара. Натомість неокласична доктрина вихо-

дить із забезпечення пропозиції ресурсів і достатності заощаджень, внаслідок чого постає питання зниження загального рівня податкового навантаження.

Неоконсервативні підходи побудови системи оподаткування набули найбільшого розвитку у США та Великобританії, а надалі і в інших країнах з розвиненою ринковою системою і були спрямовані на послаблення податкового пресу на платників зі "схильністю до заощадження", тобто зменшення тих податкових платежів, джерелом сплати яких є прибуток.

Головним аргументом апологетів неокласичної школи стосовно податкової сфери є те, що податки на прибуток підривають можливості нагромадження заощаджень та здійснення інвестицій, тобто негативно позначаються на економічному зростанні. Найбільшої популярності набула податкова концепція А. Лаффера, економіста з університету Південної Каліфорнії. Він обґрунтував і графічно дослідив пряму залежність між прогресивністю оподаткування, доходами бюджету та оподатковуваною частиною національного виробництва, довівши, що зміна податкових ставок зумовлює зміни в діловій активності, безпосередньо впливаючи на економічні стимули. Графік, складений А. Лаффером ("крива Лаффера") (рис.), показує, що підвищення податків до певного рівня (точки М) сприяє зростанню доходів бюджету, оскільки воно не підриває стимулів до економічної діяльності та інвестиційної активності приватного сектора.

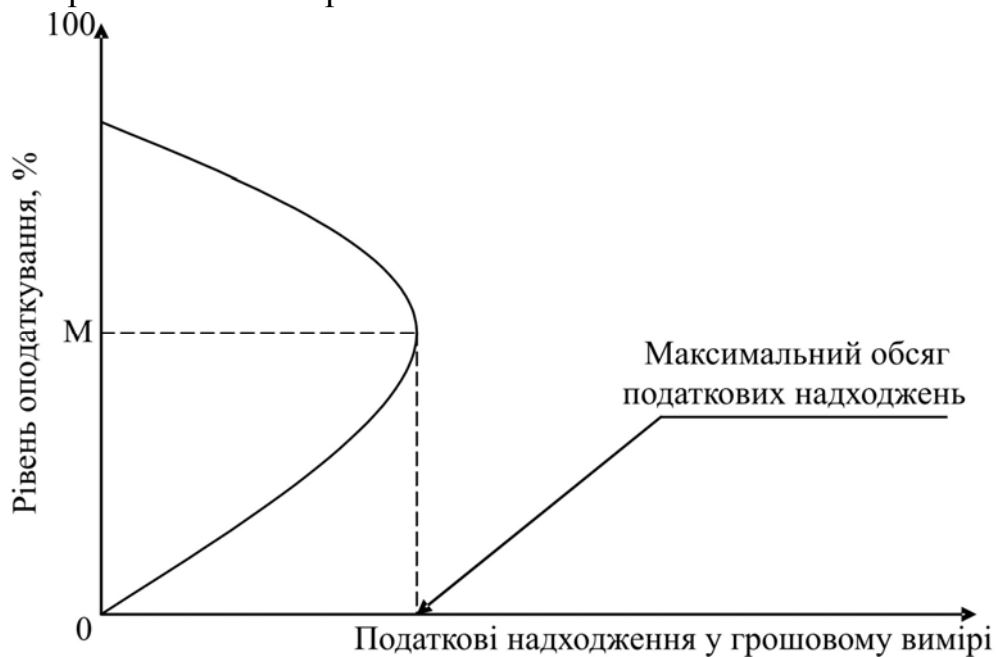

Рис. Крива Лаффера

За цією межею починається так звана заборонена зона шкали оподаткування, в якій зі збільшенням податкових ставок відчутно зменшуються бюджетні доходи. Такий рівень оподаткування пригнічує підприємницьку ініціативу, скорочуються нагромадження та інвестиції, відбувається спад виробництва продукції і, відповідно, звуження податкової бази. Тому шкала податкових ставок повинна бути розроблена так, щоб не підривати ділову активність. На думку Лаффера, зниження до певної межі податкового рівня може сприяти ліквідації бюджетного дефіциту, зменшенню державного боргу.

Неокласики також виступали проти істотної централізації національного доходу на бюджетні цілі у вигляді податків. Держава, контролюючи всю еконо-

мічну діяльність або значну її частину, не тільки не сприяє, а й значною мірою стримує розвиток ринкових відносин. Крім цього, наслідками високого рівня одержавлення створених у суспільстві вартостей є нераціональна ресурсна структура і, що найголовніше, обмеження підприємницької й ділової активності.

Теорія оптимального оподаткування, розроблена в зарубіжній економічній літературі, обґрунтовує процес вибору тієї чи іншої податкової політики, що передбачає відкритий або прихований розрахунок компромісного варіанта між економічною ефективністю та соціальною справедливістю і реалізується у двох напрямках: оподаткування та ефективність господарювання; оподаткування та економічна нерівність [3, с. 54].

З позиції платників податків вирішальним є чинник втрати ефективності господарювання. Ця ефективність може втрачатися як в прямій, так і в опосередкованій формах. Прямо – через передання частини фінансових ресурсів від споживача органам державного управління; опосередковано – через підвищення споживчих цін на товари, роботи, послуги, які підлягають оподаткуванню.

Перший шлях створює безпосередньо ефект доходу, а другий породжує опосередковано як ефект доходу, так і ефект його заміщення після того, як зміниться ціна. Отже, втрата ефективності внаслідок оподаткування вимірюватиметься надмірним зниження добробуту споживачів понад той рівень, який можна обґрунтувати чистою втратою доходу внаслідок сплати цього податку. У зарубіжній науковій літературі втрата ефективності має назву надмірного тягара від оподаткування, або податкового навантаження.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Синтезувавши основні положення світових теорій оптимального оподаткування, можна вести такі критерії формування ринкового фіскального механізму.

По-перше, податки повинні виступати основним джерелом державних доходів, забезпечувати на цій основі безперебійне та повне фінансування соціальної сфери і соціального захисту населення, державного управління, національної оборони, пріоритетних напрямів економічної діяльності, програм міжнародного співробітництва, інших загальнодержавних функцій, завдань, конституційних зобов'язань. Зростання податкових надходжень у динаміці потрібно досягати шляхом зростання ВВП, а не з допомогою адміністративних, правових, інфляційних чинників.

По-друге, виступаючи інструментами кількісного та якісного регулювання економіки, податки впливають на розподіл ресурсів, виробництво, рівень споживчих цін, обсяги споживання і нагромадження. В умовах саморегулятивної ринкової системи такий вплив має бути мінімальним, оскільки підвищення рівня оподаткування дає лише тимчасовий фіскальний ефект, знижуючи при цьому ефективність господарювання та сповільнюючи темпи економічного зростання. Ефективність системи оподаткування, як підтвердив весь попередній досвід фіскально-економічних реформ, досягається на основі розширення бази оподаткування за відносно низького рівня податкових ставок та істотного скорочення переліку податкових пільг.

По-третє, всі суб'єкти оподаткування повинні нести пропорційно рівний податковий тягар. Горизонтальна рівність полягає у створенні однакових

умов фінансово-господарської діяльності для всіх суб'єктів підприємницької діяльності – платників податків. Досягти вертикальної рівності на основі платоспроможності значно складніше, оскільки вона вимірюється різними показниками величини отриманих доходів, обсягів споживання, вартості рухомого та нерухомого майна, структурою капіталу та напрямками розміщення фінансових ресурсів.

По-четверте, процес оподаткування має бути прозорим, доступним, зрозумілим для платників, норми податкового законодавства повинні відрізнятися визначеністю і стабільністю. В період проведення законодавчих податкових змін потрібно запобігати структурним змінам в економіці, здійснювати прогностичну оцінку очікуваних наслідків і доведення їх до платників податків. Водночас прозорі механізми оподаткування істотно спрощують процедури адміністрування, контролю, управління та планування податкових платежів.

По-п'яте, загальний рівень оподаткування що характеризується показником норми оподаткування як питомої ваги податків у вартісній структурі ВВП, не має перевищувати теоретично достатньої величини, рівень якої встановлюється бюджетною моделлю суспільного вибору. Зростання податкових надходжень понад допустимі параметри підриває ефективність оподаткування, спотворює цінові пропорції, створює передумови для ухиляння від сплати податків та їх перекладання.

Систематизація теорій оптимального оподаткування дає змогу обґрунтувати процес вибору тієї чи іншої податкової політики та вивести основні засади побудови податкової системи ринкового типу. Для цього дослідження варто зосередити в напрямі систематизації підходів до оцінювання податкового тягаря, аналізу розподілу податкового навантаження та виокремлення основних напрямів реформування вітчизняного податкового механізму.

Література

1. Кейнс Дж. Общая теория занятости, процента и денег / Дж. Кейнс. – М. : Изд-во "Прогресс", 1978. – 548 с.
2. Податки / В.В. Буряковский, Б.Я. Кармазин, С.В. Каламбет, О.А. Водолазья / за ред. В.В. Буряковского. – Дніпропетровськ : Вид-во "Пороги", 1998. – 611 с.
3. Пособие по налоговой политике / под ред. Парасарати Шома. – Вашингтон : Изд-во МВФ, 1995. – 184 с.
4. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / Адам Смит : пер. с англ.; предис. В.С. Афанасьева. – М. : Изд-во "Эсмо", 2007. – 960 с.
5. Суторміна В.М. Держава – подати – бізнес: (із світового досвіду фіскального регулювання ринкової економіки) : монографія / В.М. Суторміна, В.М. Федосов, В.Л. Андрущенко. – К. : Вид-во "Либідь", 1992. – 328 с.

Сабадош Л.Ю. Научно-теоретические подходы к трактовке понятия оптимального налогообложения

Проанализированы теоретические подходы к трактовке оптимума и справедливости налогообложения, систематизированы теории оптимального налогообложения и на их основе определены критерии формирования налогового механизма рыночного типа. Установлено, что систематизация теорий оптимального налогообложения дает возможность обосновать процесс выбора той или другой налоговой политики и вывести основные принципы построения налоговой системы рыночного типа. Для этого исследования стоит сосредоточить в направлении систематизации подходов к

оцениванию налогового груза, анализа распределения налоговой нагрузки и выделения основных направлений реформирования отечественного налогового механизма.

Ключевые слова: нейтральность налогов, справедливость налогообложения, эффективность налогообложения, налоговое равновесие, оптимум налогообложения.

Sabadosh L.Yu. Scientifically-theoretical approaches to interpretation of optimum taxation notion

Theoretical approaches to interpretation of optimum and justice of taxation are analyzed, the theories of optimum taxation are systematized and on their basis the criteria of forming of tax mechanism of market type are definite. It is set that systematization of theories of optimum taxation enables to ground the process of choice of that or other tax policy and show out basic principles of construction of the tax system of market type. For this research it costs to concentrate in direction systematizations of going near the evaluation of tax load, analysis of partition of tax load and selection of basic directions of reformation of domestic tax mechanism.

Keywords: neutrality of taxes, justice of taxation, efficiency of taxation, tax equilibrium, optimum of taxation.

УДК 332.146:339.92

Здобувач І.Р. Тимечко – Інститут регіональних досліджень НАН України

МОТИВАЦІЙНІ ЧИННИКИ АКТИВНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ПРИКОРДОННОЇ ТОРГІВЛІ

Розглянуто поведінку суб'єктів прикордонної торгівлі, враховуючи мотиваційну спрямованість, мотиваційні диспозиції, що складають мотиви дій, актуалізуючись у певних ситуаціях. Встановлено, що у прикордонній торгівлі задіяний широкий спектр населення, учасників якої можна розділити на декілька груп за мотивацією здійснення торгівлі: задоволення власних потреб у товарах чи послугах, які якісніші чи дешевші на суміжних прикордонних територіях; задоволення потреб у товарах чи послугах, яких немає на місцевому ринку; здійснення особами торгівлі з метою заробітку тощо.

Ключові слова: прикордонна торгівля, мотивація здійснення прикордонної торгівлі.

Споживча закупівля товарів, що здійснюється в тій чи іншій країні з боку населення, що проживає на прикордонній території сусідньої країни, це давно існуюче явище, яке розвивається в умовах трансформації економіки та регіональної асиметричності в транскордонному просторі. За межами України його ідентифікують як прикордонну торгівлю. Цей формат відносин між країнами, а саме в транскордонному просторі, потребує чіткої парадигмальної визначеності, яку наразі не розробила вітчизняна наукова еліта, оскільки залишається маловивченим економічним явищем.

Для того, щоб показати місце прикордонної торгівлі в життєдіяльності мешканців прикордоння та визначити вплив прикордонної пропозиції на транскордонний товарообіг, потрібно дослідити інтерес жителів прикордонної території до закупівлі товарів за кордоном, тобто на суміжній прикордонній території.

Мотивація пояснює вибір між різними можливими діями, між різними варіантами сприйняття і можливим змістом мислення, крім цього, нею можна пояснити інтенсивність і завзятість у здійсненні вибраної дії і досягненні результатів. Дії людей впливають з їхніх потреб, пристрастей, характерів та